Неля Кінах

*кандидат економічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк,
e-mail: nelyakinax@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-9025-6514>*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми формування підприємництва педагогів та підприємницької компетентності учнів; описано досвід формування підприємницької компетентності в здобувачів закладів загальної середньої освіти зарубіжних країн. Мета дослідження полягає у висвітленні практичних та організаційних проблем формування професійно-педагогічного підприємництва на основі адаптації європейського досвіду з урахуванням національного менталітету. В статті згруповано загальні зарубіжні тенденції професійного розвитку педагогів в умовах неперервної освіти: організаційно-структурні, сутнісно-визначальні, змістовно-процесуальні. Встановлено, що проблема підприємницької компетентності є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, проте питання формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя досі залишається поза увагою дослідників. Наголошено на необхідності сполучення європейського досвіду організації підприємницької освіти з вибором найбільш ефективних моделей її організації, максимально наближених до специфіки національної економічної ментальності. Кластерний аналіз на основі даних зарубіжних соціологічних і наукових досліджень дозволив виокремити чотири категорії підприємницьких навичок, які впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в системі неперервної освіти.

Подальшого дослідження вимагають (з-поміж іншого) питання підвищення кваліфікації вчителів щодо розвитку підприємницьких здібностей для формування професійно-педагогічного підприємства, а зарубіжний досвід розвитку підприємництва та підприємницької ініціативи свідчить про те, що основним поштовхом у цьому напрямі повинно стати включення до освітніх програм підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти основ підприємництва.

Ключові слова: професійний розвиток, підприємництво, професійно-педагогічне підприємництво, неперервна освіта, підприємницька ініціатива, навички.

Nelia Kinakh

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology,
Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Lutsk,
e-mail: nelyakinax@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9025-6514>*

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION OF TEACHER'S PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL ENTREPRENEURSHIP IN CONDITIONS OF CONTINUOUS EDUCATION

Abstract. The article analyzes the scientific achievements of domestic and foreign researchers on the formation of entrepreneurship of teachers and entrepreneurial competence of students; the experience of formation of entrepreneurial competence in applicants for general secondary education institutions of foreign countries is described. The purpose of the study is to highlight the practical and organizational problems of the formation of professional and pedagogical entrepreneurship based on the adaptation of European experience, taking into account the national mentality. The article groups the general foreign tendencies of professional development of teachers in the conditions of continuous education: organizational-structural, essential-determining, content-procedural. It is established that the problem of entrepreneurial competence is the subject of research of many domestic and foreign scientists, but the issue of formation of professional and pedagogical entrepreneurship of teachers still remains out of the attention of researchers. Emphasis is placed on the need to combine the European experience in the organization of entrepreneurship education with the choice of the most effective models of its organization, as close as possible to the specifics of the national economic mentality. Cluster analysis based on data from foreign sociological and scientific research has identified four categories of entrepreneurial skills that affect the formation of professional and pedagogical entrepreneurship of teachers in the system of continuing education.

Further research requires (among other things) the issue of teacher training in the development of entrepreneurial skills for the formation of professional and pedagogical entrepreneurship, and foreign experience in the development of entrepreneurship and entrepreneurship suggests that the main impetus in this direction should be inclusion in educational programs teachers of general secondary education institutions of the basics of entrepreneurship.

Keywords: professional development, entrepreneurship, professional and pedagogical entrepreneurship, continuing education, entrepreneurial initiative, skills.

Постановка проблеми. Інтегрування національної системи освіти в європейський і світовий освітній простір зумовили необхідність пошуку та реалізації новітніх підходів до забезпечення якісно нового рівня професійної підготовки педагогічного персоналу на засадах збереження національних надбань та використання кращих зразків світового досвіду, про що наголошується у сучасних програмних документах України, зокрема Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Законі України «Про освіту» (2017 р.), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року Кабінету Міністрів України (2016 р.). Вивчення досвіду підготовки й подальшого професійного розвитку педагогів у зарубіжних країнах відкриває нові можливості для удосконалення системи неперервної педагогічної освіти в Україні в умовах її адаптації до вимог загальноєвропейського й світового освітнього простору. Суттєвий науковий інтерес становлять прогресивні здобутки країн, що демонструють високий рівень професійної підготовки педагогів; мають багаті історичні традиції педагогічної освіти, що сприяє їх провідній ролі у галузі науки й освіти на регіональному і глобальному рівнях; накопичили значний досвід у галузі неперервного професійного розвитку вчителів у нових освітніх умовах.

За дослідженнями науковців Н. Авшенюк, К. Годлевської, Л. Дяченко, К. Котун, М. Марусинець, О. Огієнко, Н. Постригач, Я. Пилинського загальними зарубіжними тенденціями професійного розвитку педагогів визначено: організаційно-структурні – «університетизацію» педагогічної освіти – пріоритет університетського рівня педагогічної освіти (Фінляндія, Франція, Італія, Іспанія); диверсифікація форм та методів професійного розвитку вчителів; диверсифікація типів постачальників освітніх послуг та програм підвищення кваліфікації (професійних об'єднань вчителів (Іспанія, Італія), шкіл професійного розвитку (Канада, США), професійні асоціації вчителів і викладачів (Велика Британія); приватні компанії; учительські центри).

Сутнісно-визначальні: гуманізація та гуманітаризація в методах і змісті педагогічної освіти; інтернаціоналізація змісту професійної підготовки; посилення ролі неформальної освіти у професійному розвитку вчителів; (тренінги (Австрія), навчальні майстерні (Польща), навчальних поїздок землями ФРН (Німеччина), участь у міжнародних освітніх програмах та проектах, взаємообмін учителями між школами та міжнародний взаємообмін (Велика Британія).

Змістовно-процесуальні: інформатизація навчального процесу (Угорщина, Словаччина, Чехія, США), інтеграція змісту педагогічної освіти (Німеччина,

Іспанія), моніторинг якості педагогічної освіти, що є пріоритетним питанням у розробці стратегій розвитку, забезпечення учителів-новачків психолого-педагогічною підтримкою на рівні школи (Фінляндія, США); запровадження соціального партнерства або консенсусного підходу до управління педагогічною освітою, що передбачає заохочення уряду, едукаторів та інших зацікавлених сторін до роботи над питаннями якості; поширення інтерактивної моделі підвищення кваліфікації, що передбачає забезпечення реальної взаємодії педагога з іншими колегами у процесі підвищення кваліфікації в умовах щоденного шкільного життя; формування соціального рефлексивного «Я» педагога, «здатного ставати об'єктом для самого себе» під впливом спілкування.

Особливими тенденціями професійного розвитку вчителів у країнах Європейського Союзу та США було віднесено: розширення доступу до здобуття педагогічної професії (Угорщина, Словенія), децентралізація управління (Австрія, Болгарія, Угорщина, Франція), централізований тип управління (Велика Британія, Польща, Італія, Румунія, Греція), пошук оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим управлінням (Німеччина); широке використання альтернативних шляхів набуття педагогічної професії (США, Швейцарія) [2].

З огляду на прагнення України до інтеграції в європейський освітній простір, загострюється необхідність вивчення досвіду країн ЄС щодо формування підприємницького духу та впровадження у систему освіти сучасних методик сприяння становленню особистісних та ділових якостей педагогів як потенційних підприємців, що здатні приймати рішення, адекватні реаліям третього тисячоліття. Сьогодні здатність до генерації, використання та розповсюдження нових знань у сфері підприємницької освіти стає основою національної конкурентоспроможності вчителя та базовою передумовою трансформації освітнього середовища. Проте стосовно підприємницької освіти вагоме значення має ментальне середовище її сприйняття [3]. В нашій країні склалась доволі цікава ситуація, якщо звернути увагу на явний дисонанс між рівнем розвитку підприємництва (вкрай низьким) і рівнем ментальної схильності нації до підприємництва (досить високим). Українська нація має значний потенціал до підприємництва. За радянських часів, а тим більше в період формування ринкових відносин значна кількість громадян працювала на себе. І сьогодні, незважаючи на численні економічні та регуляторні складнощі, в Україні існує малий освітній бізнес і кожного року окреслюються нові сфери та реалізуються нові проекти у цій площині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, показав, що дослідженню підприємництва присвячені роботи М. Вебера, П. Друкера, Р. Кантільйона, К. Маркса, А. Сміта, Й. Шумпетера та ін. Питання професійно орієнтованої

освіти та окремі аспекти підприємницької підготовки, в тому числі – на основі використання зарубіжного досвіду досліджували І.М. Грищенко, І.С. Каленюк, Н.А. Крахмальова, В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко, О.О. Романовський, М.Ф. Степко, В.Ф. Тищенко, Н.І. Холявко та інші науковці. Проте подальшого заглибленого вивчення потребують методичні та практичні аспекти формування професійно-педагогічного підприємництва на основі використання потенціалу міжнародного співробітництва в рамках реалізованих у Україні спільних проєктів з країнами ЄС.

Мета статті полягає у висвітленні практичних та організаційних проблем формування професійно-педагогічного підприємництва на основі адаптації європейського досвіду з урахуванням національного менталітету.

Виклад основного матеріалу. Результати вивчення досвіду країн Європи з розробки теоретичних аспектів проблеми формування підприємництва знайшли відображення в науковому доробку О. Кравчиної. Автор, наголошуючи на актуальності проблеми формування підприємницької компетентності в кожній людині, яка в подальшому повинна «...стати грамотним найманим працівником або виступити в якості самостійного підприємця» Кравчина О., стверджує, що саме школа покликана готувати зростаюче покоління до життя в сучасному суспільстві. А це, на думку автора, є викликом усім закладам загальної середньої освіти – інтенсифікувати формування педагогічного підприємництва. Тому пошук шляхів успішного розв’язання в Україні цієї проблеми дасть змогу виховати у випускників закладів середньої освіти «...здатність перетворювати ідеї в життя через творчість, інновації, здатність до виправданого ризику, а також здатність планувати та управляти своєю роботою», а значить, бути більш підготовленими та компетентними учасниками сучасного ринку праці, що забезпечить їх професійну мобільність, можливість реального вибору професії [1]. Тому формування підприємницької компетентності європейських громадян є одним із завдань ЄС. Вивчивши низку ухвалених ЄС документів та аналізуючи їх зміст, дослідниця дійшла висновку, що найважливішим доробком європейських науковців стало створення «Рамки підприємницької компетентності» (EntreComp), яка складається з трьох сфер компетентностей: «Ідеї та можливості», «Ресурси» та «Трансформація в дії», кожна з яких включає в себе п'ять компетентностей, які разом є складовими елементами підприємливості. О. Кравчина стверджує, що Рамка EntreComp створює умови для «..налагодження зв'язку між сферами освіти та зайнятості і може слугувати фактичним еталоном для будь-якої ініціативи, що має на меті сприяння навчанню підприємливості...» і бути «..дуже докладним і всеосяжним інструментом» [1]. Останній, за твердженням авторки, і відображає складність сфери компетентності підприємливості, що стосується кількох аспектів повсякденного життя [5].

Висвітленню особливостей розвитку підприємництва в американських загальноосвітніх школах присвячена стаття Вікторії Сліпенко «Особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у загальноосвітніх навчальних закладах: американський досвід». Авторка на підставі вивчення праць зарубіжних і вітчизняних дослідників аналізує різні аспекти розвитку підприємницької компетентності школярів загальноосвітніх закладів США, розкриває сутність поняття «підприємницька компетентність», її характеристики та робить висновок про широкий аспект його тлумачення пов'язується з оволодінням школярами різнобічними знаннями щодо створення та розширення підприємства, опанування вмінь та досвіду розвитку бізнесу, забезпечення працевлаштування та можливостей самореалізації [4]. Основою розв'язання цієї проблеми, за твердженням дослідниці, повинні бути глибокі знання з підприємництва. До завдань, що стоять сьогодні перед школою, за твердженням В. Сліпенко, має входити не тільки навчання, але й формування особистості, профорієнтація та економічна підготовка до життєдіяльності в суспільстві, що функціонує в умовах швидких змін. Отже, твердження В. Сліпенко й О. Кравчиної обґрунтовують необхідність формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя для розвитку підприємницької компетентності учнів.

Провідною в організації підприємницької освіти у США є низка концепцій, а саме: концепція «ефективного працівника», яка передбачає диференціацію принципів розподілу розумової та фізичної праці і спрямована на підприємницьку підготовку та розвиток тих якостей (ініціативність, професіоналізм, наполегливість і формування економічних умінь тощо), без яких не можна успішно розв'язати завдань, пов'язаних з підприємництвом; концепція «Освіта для кар'єри» (Career Education), організація навчання в загальноосвітній школі відбувається за принципом комплексності, відображає перехід до ширшої економічної та технічної підготовки учнів. В основі цієї програми лежить формування професійних знань, умінь, навичок і особистісних якостей, необхідних сучасним вчителям. Так, у США розроблена і реалізується програма підприємницької підготовки (Business Education), метою якої є навчання молодих людей вільного бізнесу, а також програма «Junior Achievement Inc.», яка прагне до того, щоб кожен учасник освітнього процесу мав фундаментальне розуміння системи вільного підприємництва, а також практичні навички підприємницької діяльності. Однією з перших і основних програм «Junior Achievement» для учнів середньої школи США стала шкільна компанія (Student Company), завдяки якій учні вивчають правила ведення бізнесу і здійснення особистого фінансового обліку

Варто підкреслити, що підприємництво як ключова європейська компетенція постійно знаходиться в центрі уваги Європейської Комісії. Зокрема, з початку XXI століття стратегія ЄС спрямована на сприяння

розвитку підприємницького менталітету та формування позитивного іміджу підприємництва у суспільстві як рушійної сили інноваційних перетворень, а також на перманентний моніторинг факторів успіху та основних перешкод, що заважають розвитку підприємницької діяльності в окремих європейських країнах. При цьому, серйозна роль у активізації окреслених вище процесів відводиться бізнес-освіті протягом усього життя; консультаційній підтримці починаючих підприємців; обміну і поширенню передового досвіду, в тому числі – в рамках програм мобільності і проєктів, спрямованих на фінансову та методологічну підтримку активного розвитку підприємництва на сучасних засадах. Водночас, незважаючи на численні заходи Європейської Комісії та національних урядів, підприємницький потенціал й досі не використовується в повному обсязі. Отже, європейським країнам ще належить подолати такі негативні тенденції як: зниження рівня самозайнятості населення і значне відставання від США у цьому питанні; значні адміністративні перешкоди у зв'язку з недостатньою урегульованістю правових засад підприємництва [6]; спад популярності підприємництва через зниження його мотивації в окремих країнах-членах ЄС [7]. Все це обумовлює необхідність більшої гнучкості навчальних закладів у формуванні змістовного наповнення підприємницьких курсів, адже нині недостатня кількість педагогів володіє практичним підприємницьким досвідом, що обумовлено відсутністю фінансових стимулів та заохочень для професорсько-викладацького складу, а також низьким рівнем мобільності між фахівцями освітніх установ та бізнесу [10].

Досвід різних країн і такі приклади спонукають до усвідомлення, що підприємництво – вкрай важливий елемент освіти сьогодення. Приблизно у 2030 році вийдуть у вільне професійне плавання учні, які сьогодні навчаються і можуть займатись підприємництвом просто у своєму закладі освіти. Які навички допоможуть теперішнім школярам бути успішними у професійному спрямуванні? Напередодні 2017–2018 навчального року тодішня міністерка освіти і науки України Лілія Гриневич послалася на міжнародні дослідження, які стверджують, що лише 15% кар'єрного успіху забезпечується рівнем професійних навичок, тоді як решта 85% – це так звані м'які навички (англійською – *soft skills*). При цьому варто зазначити, що це усереднене співвідношення для різних професій. Прикладами м'яких навичок можуть бути: креативність, ініціативність, вміння працювати у команді, вміння формувати та висловлювати свою позицію усно та письмово, навчання протягом життя, критичне мислення, здатність вирішувати та брати відповідальність за свої дії, управляти людьми, дискутувати та обстоювати свою позицію, мирно вирішувати конфлікти тощо. Ці навички можуть формуватися протягом усього життя, і період навчання у школі є важливим етапом їх становлення. Однак у шкільному розкладі неможливо знайти уроки «Командна робота», «Мирне вирішення конфліктів» або «Емоційний

інтелект». Навіть гуртка, який навчає вирішувати, не існує. Тоді де ж дітям набувати м'яких навичок, розвивати та вдосконалювати їх? Цей процес відбувається під час усієї освітньої діяльності, його елементи можуть бути на кожному уроці. Особливо важливим для цього процесу є позаурочна діяльність, громадська активність. Саме на таких навичках ґрунтуватимуться професії майбутнього. Від того, наскільки успішно людина ними оволодіє, залежатиме, чи буде у неї професія або діяльність, що дозволить досягти успіху у житті. Добре навчатися у школі – це прекрасно, але до цього потрібно додати ще навички фінансової грамотності, підприємництва, екологічної безпеки, комунікації, критичного мислення, медіаграмотності. Це все можна розвинути лише у практичній діяльності. Окрім того, важливою є можливість займатися тією діяльністю, до якої є хист та яка до вподоби. Що раніше молода людина спробує себе у бажаній професії, то краще і швидше зрозуміє, наскільки професія їй підходить і чи хоче вона далі вправлятися за цим напрямком, вчитися, розвиватися і удосконалюватися. Тільки на практиці можна зрозуміти: продовжувати рухатись у цьому напрямку чи варто змінити його. І немає нічого поганого у тому, що комусь захочеться спробувати себе в іншій діяльності. Це навіть добре, адже це комплекс неспеціалізованих, надпрофесійних навичок, які відповідають за успішну участь у робочому процесі, високу продуктивність і, на відміну від спеціалізованих навичок, не пов'язані з конкретною сферою. М'які навички можна порівняти різні варіанти. І що більше буде таких спроб, то усвідомленішим буде вибір професії. Соціальне шкільне підприємництво є саме тією діяльністю, під час якої учні мають найширші можливості посилювати важливі життєві навички для побудови успішної кар'єри чи власної справи; навички, які мають призвести до успіху в подальшому житті, затребуваність на професійному ринку та задоволення від своєї діяльності.

Кластерний аналіз на основі даних різних соціологічних і наукових досліджень (Teaching and Learning 21st Century Skills in Maine, Науково-дослідний інститут Мейна «Коледж освіти та розвитку людського університету Мейна» [11]; «Освіта для життя та праці: розвиваючись. Передані знання та вміння в 21 столітті», National Research Council [9]; Національний центр статистики освіти (NCES) та інші [8] дає можливість сформувати матрицю підприємницьких навичок та виокремити їх у чотири основні категорії, які впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в системі неперервної освіти:

- *навчальні навички*, які допомагають адаптуватися до робочого середовища та вдосконалювати свої знання, вміння і компетенції;

- *навички підприємницької грамотності*, які допомагають розрізняти факти, пов'язані з підприємництвом, публікувати інформацію, створювати освітні технології, визначати достовірність джерел та інформації;

- *соціальні навички* – здатність успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або різними групами, досягаючи поставлених цілей;

- *особистісні навички* – якості людини, які певним чином характеризують підприємницьку особистість.

До навчальних навичок були включені критичне мислення, креативність (творчість, інноваційність) та самонавчання; до навичок грамотності – медіаграмотність, цифрова грамотність; до соціальних навичок – навички командної роботи, комунікативність, емоційний інтелект; до особистісних навичок – гнучкість, таймменеджмент, ініціативність.

Враховуючи виокремлені підприємницькі навички можна запропонувати умови, за яких можливе успішне формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя, а також інформаційно-комунікаційні технології (онлайн-сервіси), що дають змогу це зробити. Отже, такі *навички*, як критичне мислення, уміння розв'язувати проблеми формується тоді, коли вчитель не лише відтворює інформацію, але й формує для себе нові знання, розробляє і розвиває нові ідеї: перевіряє гіпотези; аналізує все, що відбувається навколо; розв'язує логічні завдання; знаходить усьому пояснення. Прикладами онлайн-сервісів, які дають змогу формувати й розвивати критичне мислення, можуть бути: Mindomo, Cadoo, Infogr.am, дошки мозкового штурму Stormboard тощо.

Креативність (творчість, інноваційність) формується і розвивається за умов реалізації власного творчого потенціалу, генерування цікавих ідей, нестандартного мислення та розширення власного світогляду і фантазування. Для цього доречно використовувати такі онлайн-сервіси, як: документи Google Диск, онлайнві презентації Prezi й Emaze, фоторедактори Avatan, Photoshop, сервіси для створення альбомів; відеоредактори Youtube тощо.

Така *навичка підприємливості*, як медіаграмотність формується завдяки навчанню систематично критично оцінювати інформацію з використанням різних інструментів оцінювання, аналізувати медіаполе і відповідально ставитися до медіа споживання, шукати посилання на першоджерело, використовувати ресурси для перевірки інформації та для освоєння нових знань з медіаграмотності. Тут допоможуть такі засоби, як: сервіси новин Google News; зворотній пошук зображень за допомогою Google; сервіси для виявлення недостовірної інформації (Trooclick); геосервіси Google Maps; наукові пошукові сервери; інструменти для виявлення оригінальності (Pipl.com, Spokeo.com) тощо. *Цифрова грамотність* формується за умов використання інформаційно-комунікаційних технологій для розв'язання навчальних і життєвих завдань, використання інтернет ресурсів для нових можливостей і кар'єрного зростання, створенню та обробки фото-, відео- та інших файлів, опанування програм з графічного дизайну тощо. Також варто не забувати про онлайн безпеку, про захист персональних даних і

конфіденційність, про кібербулінг та протидію різним видам насильства в інтернеті.

Опановувати ці навички можна за підтримки Міністерства цифрової трансформації України у новому освітньому серіалі «Кіберняні», у якому розглядаються такі питання: Як захистити свої дані та гроші в мережі інтернет? Роль кібербезпеки у повсякденному житті? Кібербезпека – це не завжди складно. Як впевнено почувати себе серед загроз цифрового світу?

Такі *соціальні навички в системі формування професійно-педагогічного підприємництва*, як навички командної роботи формуються під час навчання на курсах підвищення кваліфікації, участі в тренінгах/семінарах, спрямованих на формування командної роботи в сфері підприємництва. Для розвитку цих навичок можна організовувати зустрічі з колегами і друзями, запрошувати друзів до челенджу, бути командним гравцем та уважним співрозмовником. Для формування і розвитку навичок командної роботи можна використовувати сервіси для створення блогів, платформ для дистанційного навчання і вебінарів Zoom, Wiziq, миттєвого опитування (Typeform, Direct poll, Kahoot!) тощо. Комунікативність формується за умови самостійного налагодження особистістю комунікації з іншими, розв'язання спільних завдань, розширення сфер спілкування, а також обмінів контактами в соціальних мережах. Онлайновими інструментами для формування комунікативних навичок можуть бути Google Диск (спільне редагування документів, написання коментарів), сервіси для створення спільної дошки Padlet.com чи Linoit, спілкування Skype, Viber тощо.

Така *навички, як гнучкість* формується через вимушеність адаптуватися до мінливих умов навчання і роботи. Найкраще її формувати у процесі діяльності, спрямованій на розв'язання будь-яких проблем, а також роботи в групах, а, отже, необхідність адаптуватися до незвичних умов, враховувати думку інших тощо. Для цього можна використовувати такі онлайнові майданчики, як віртуальні проекти Wikispaces, створення і ведення блогів Blogger, соціальні мережі тощо.

Тайм менеджмент формується під час планування своєї роботи або навчання, виконання креативних і творчих завдань, встановлення цілей та їх досягнення. Також важливою умовою тайм менеджменту є винагорода за власні досягнення. Допоможуть формувати і розвивати ці навички: сервіс для планування Any.DO, Todoist, Google Календар, GTasks, OneNote; сервіс для фіксування власних думок Google Keep; Skitch – сервіс для створення Evernote, де можна робити знімки, на яких розміщувати власні думки; RescueTime дозволяє з'ясувати наскільки ефективно витрачаєте час в інтернеті тощо.

Ініціативність виражається в умінні проявляти ініціативу в різних ситуаціях; об'єктивно оцінювати власні сили, знання та навички; керувати своїм навчанням, розвиватися. Розвинути ці навички можна, якщо

використовувати онлайнові сервіси, що дають змогу збирати, упорядковувати та організовувати інформацію для власної справи з різних джерел Zotero, сервіси закладок на корисні ресурси Symbaloo, ментальні карти Spicynodes та Mindmeister тощо.

Отже, зарубіжний досвід розвитку підприємництва та підприємницької ініціативи свідчить про те, що основним поштовхом у цьому напрямі повинно стати включення до освітніх програм підвищення кваліфікації вчителів закладів загальної середньої освіти основ підприємництва.

Висновки. Питання підприємництва в освіті не є новими в наукових дослідженнях. Однак перманентні процеси глобалізації та розвиток сучасних поглядів на підприємництво педагогів в умовах трансформації освітнього середовища свідчать, що деякі проблеми потребують додаткового роз'яснення. Особливий інтерес представляють питання підприємництва у світлі визначення навичок, що впливають на формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти. Вивчення зарубіжного досвіду з окресленої теми показало, що в сучасній науці існують різні підходи до формування підприємництва педагога, які концентруються на двох позиціях: 1) підприємницькі здібності є унікальними і притаманні обмеженому колу особистостей; 2) підготувати до підприємницької діяльності можна будь-яку людину (звісно, у разі її доброї згоди, певних прагнень і зусиль, а також кваліфікованої професійної допомоги з боку компетентних консультантів (викладачів). З іншого боку, необхідно у повній мірі використовувати вже сформований потенціал міжнародного співробітництва в освітній сфері. В сучасних умовах потрібні кардинальні зміни існуючих в Україні підходів до формування професійно-педагогічного підприємництва вчителя в рамках інтегрованих міжнародних проектів і програм здатних акумулювати зарубіжний досвід і прискорити застосування освітніх інновацій та значних здобутків європейських університетів в розробці і реалізації професійно-педагогічного підприємництва вчителя в умовах неперервної освіти.

Література:

1. Кравчина О. Теоретичні аспекти проблеми формування підприємницької компетентності учня: досвід країн Європи. URL. <http://lib.iitta.gov.ua>.
2. Неперервна педагогічна освіта в зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичні матеріали / Авшенюк Н.М., Годлевська К.В., Дяченко Л.М., Котун К.В., Марусинець М.М., Огієнко О.І., Постригач Н.О., Пилинський Я.М.; за заг. ред. Н.М. Авшенюк. – Київ: ТОВ «ДКС Центр», 2018. – 150 с.
3. Романовський О. О. Феномен підприємництва в університетах світу: Монографія / О. О. Романовський. – Вінниця: Нова Книга, 2012. – 504 с.
4. Сліпенко В. Особливості розвитку підприємницької компетентності школярів у загальноосвітніх навчальних закладах: американський досвід. / В. Сліпенко // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». – 2017 р.. – № 5(37), – С. 197 - 205.

5. Entre Comp: The Entrepreneurship Competence Framework. - 2016. URL. Mode of access: http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27_939enn.pdf
6. Communication from the European Commission «Entrepreneurship 2020 Action Plan «Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe». 9.1.2013 COM (2012) 795 final. – Brussels: European Commission
7. Final Report «Business Dynamics: Start-ups, Business Transfers and Bankruptcy: The economic impact of legal and administrative procedures for licensing business transfers and bankruptcy on entrepreneurship in Europe». – Brussels: European Commission, 2011. – Retrieved from: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/business-environment/files/business_dynamics_final_report_en.pdf
8. Muller, C. L. (2015). Measuring school contexts. AERA Open, 1(4), 1–9
9. National Research Council. STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Committee on Integrated STEM Education. M.Honey, G. Pearson, and H Schweingruber, Editors. Washington, DC: The National Academies Press. 2014
10. Potter, J. (2008). Entrepreneurship and Higher Education: Future Policy Directions. In: Entrepreneurship and Higher Education, OECD Publishing. – Retrieved from: http://www.oecd-ilibrary.org/education/entrepreneurship-and-highereducation_9789264044104-en
11. Teaching and Learning 21st Century Skills in Maine. URL: https://usm.maine.edu/sites/default/files/cepare/Teaching_and_Learning_21st_Century_Skills_in_Maine.pdf

References:

1. Kravchina, O. Teoretichni aspekti problemi formuvannja pidpriemnic'koï kompetentnosti uchnja: dosvid kraïn Ėvropi. [Theoretical aspects of the problem of forming the entrepreneurial competence of the student: the experience of European countries]. (n.d.). *lib. iitta.gov.ua*. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua>. [in Ukrainian].
2. Avshenjuk, N.M., Godlevs'ka, K.V., Djachenko, L.M., Kotun, K.V., Marusinec', M.M., Ogienko, O.I., Postrigach, N.O., Pilins'kij, Ja.M. (2018). *Neperervna pedagogichna osvita v zarubizhnih kraïnah [Continuing pedagogical education in foreign countries]*. Kiïv: TOV «DKS Centr» [in Ukrainian].
3. Romanovs'kij O. O. (2012). *Fenomen pidpriemnictva v universitetah svitu [he phenomenon of entrepreneurship in the universities of the world]*. Vinnicja: Nova Kniga [in Ukrainian].
4. Slipenko, V. (2017). Osoblivosti rozvitku pidpriemnic'koï kompetentnosti shkoljariv u zagal'noosvitnih navchal'nih zakladah: amerikans'kij dosvid [Features of the development of entrepreneurial competence of students in secondary schools: the American experience]. *Ljudinoznavchi studii. Serija «Pedagogika» - Anthropological Studies. Series "Pedagogy"*, 5(37), 197 – 205 in Ukrainian].
5. Entre Comp: The Entrepreneurship Competence Framework. - 2016. URL. Mode of access: http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC101581/lfna27_939enn.pdf
6. Communication from the European Commission «Entrepreneurship 2020 Action Plan «Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe». 9.1.2013 COM (2012) 795 final. – Brussels: European Commission
7. Final Report «Business Dynamics: Start-ups, Business Transfers and Bankruptcy: The economic impact of legal and administrative procedures for licensing business transfers and bankruptcy on entrepreneurship in Europe». – Brussels: European Commission, 2011. – Retrieved from: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/business-environment/files/business_dynamics_final_report_en.pdf
8. Muller, C. L. (2015). Measuring school contexts. AERA Open, 1(4), 1–9

9. National Research Council. STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research. Committee on Integrated STEM Education. M.Honey, G. Pearson, and H Schweingruber, Editors. Washington, DC: The National Academies Press. 2014

10. Potter, J. (2008). Entrepreneurship and Higher Education: Future Policy Directions. In: Entrepreneurship and Higher Education, OECD Publishing. – Retrieved from: http://www.oecd-ilibrary.org/education/entrepreneurship-and-highereducation_9789264044104-en

11. Teaching and Learning 21st Century Skills in Maine. URL: https://usm.maine.edu/sites/default/files/cepare/Teaching_and_Learning_21st_Century_Skills_in_Maine.pdf